

Associació
**Memòria
de Mallorca**

www.memoriadelesilles.org

Temps de la Memòria

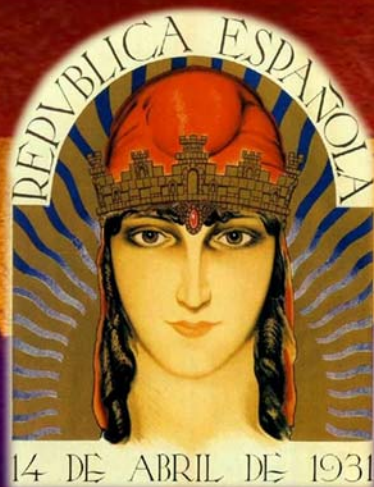
Exemplar gratuït

Número 21 / Abril 2012

Editorial

Democràcies i Constitucions

El 2012 celebrem el bicentenari de la primera Constitució que vàrem tenir en aquest país. Fou una gran passa cap a la modernització d'un Estat arcaic: s'implantà la monarquia parlamentària, el sufragi universal masculí i la separació de poders, entre d'altres. La Constitució de la República de 1931 fou més ambiciosa encara en les seves expectatives de justícia social i igualtat, fins aleshores molt magres. Cal recordar (o fer memòria) que amb la República, Espanya passava a ser un Estat democràtic (amb les seves peculiaritats i mancances) tal com avui ho entenem. La democràcia actual és hereva de totes les seves precursoras, però la seva referència més propera, tant per cronologia com per contingut és la del període republicà de 1931-36. Aquesta 'actualdemocràcia' desmemoriada i asèptica, es desvincula intencionadament de la seva herència republicana; és un estigma i una maledicció que cal sepultar en l'oblit, tot i perquè una guerra acabà contra els drets i les llibertats que aquesta representava. Serà mala consciència tal vegada?

ABRIL 2012

Dissabte 14 d'abril

- 10.00 h. Bosc de la Memòria (Illetes). **Acte d'homenatge a totes les persones víctimes de la repressió franquista.**
- 12.00 h. **Acte d'Homenatge a Porreres.** Racó de la Memòria (La Creu de Porreres).
- 20.00 h. Mesón del Mar (Santa Ponça). **Sopar republicà,** amb la intervenció de Basilio Baltasar.
- 20.30 h. Auditori Municipal (Porreres). **Presentació del llibre: Climent Garau Juan (1897-1936). Entre el pinzell i la vara,** de Bartomeu Garí Salleres.
- 21.00 h. Bar Ca Na Miquela (Sa Pobla). **1r Sopar per la República.** Intervendran Mª Antònia Mercadal i Joan Gaià. *Reserves 687 849 694*

Diumenge 15 d'abril

- 19.00 h. Casal d'Entitats (Vilafranca). **Xerrada: La Segona República a Vilafranca. Aproximació històrica,** a càrrec de Jaume Sansó.

Divendres 20 d'abril

- 20.00 h. Sa Societat (Calvià). **Conferència-tertúlia: Dels valors de la 2a República a la societat actual. Una democràcia dormida?**

Del 23 de març al 30 d'abril

- Exposició **"Rompre els Murs de Silenci"** (Museu de Pollença).

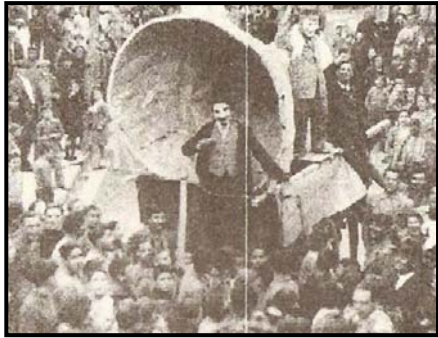
Dimecres 25 d'abril

- 20.00 h. **Conferència: "Les fosses de la repressió a Mallorca",** a càrrec de Mª Antònia Oliver (Museu Municipal de Pollença).

La Carrossa de l'Embut. Repressió a Andratx

Per Manel Suárez Salvà, vicepresident de MdM

La carrossa de l'embut, 2 d'agost de 1935.

La carrossa de l'embut, febrer de 2012.

Crèdits:

Han col·laborat:

Manel Suárez Salvà /
Mª Antònia Oliver París /
Peter de Echave /
Tomeu Salamanca Cerdà /
Josep Quetglas / Mª Àngels
Recio / Juan Hernández Jover

Coordinació, disseny i maquetació:

Blas Guevara

Temps de la Memòria

és el butlletí trimestral
de l'Associació Memòria
de Mallorca.

La publicació no es fa
responsable de les opinions
dels seus col·laboradors.

Per posar-se en contacte
amb nosaltres: **625 45 45 00**
tempsdelamemoria@gmail.com

En ocasions, s'utilitza la figura de l'embut per elaborar una metàfora i expressar bé que, tan si volem com si no, els poderosos ens fan passar pel seu ull estret; bé per mostrar com uns, els rics, gaudeixen de la màniga ampla, mentre que per als més necessitats, tot es converteix en un foradí a través del qual han de fer passar els seus somnis o els seus desitjos.

Any 1935. S'atraca el Carnaval a Andratx i un grup d'amics decideix fer una carrossa que serveixi per denunciar la situació del seu poble i, qui sap, si del país. Construiran un enorme embut i, a la part ampla, un d'ells anirà disfressat de capitalista, amb la cara coberta amb una màscara blanca. Al costat més estret, l'altre company representarà els proletaris, també amb la cara coberta amb la mateixa màscara que el seu company. Els falta el carro, i decideixen llogar-lo al seu veí Joan "Seca" a qui, a més, contractaran com a conductor.

Serà així com Joan Horrach Florit, "Espardenyeret" i Jaume Porcel Pujol, "Sec", construiran la carrossa de l'embut i participaran al carnaval andritxol de 1935 i a les festes de Sa Coma durant l'agost del mateix any. Se'ls afegiran, a cara descoberta, Antoni Palmer, "Catalí" i el jove Sebastià Cañellas Terrades.

Una multitud els envoltava durant la desfilada i tothom semblava celebrar la seva idea. És possible que no poguessin sospitar l'èxit obtingut i els comentaris de tota casta que aquella disfressa va moure dins el poble.

Però, la crítica no va ser del gust de tothom. N'hi va haver que es sentiren directament criticats i decidiren esperar el seu moment per mostrar-los el seu desacord i aquest va arribar quasi un any més tard, el 19 de juliol de 1936.

La violència, com a molts altres pobles, es desfermà també a Andratx i un dels principals objectius varen ser aquells cinc homes que desfilaren amb la carrossa de l'embut.

De tots ells, només dos salvaren la seva vida. Antoni Palmer, "Catalí" es va presentar voluntari per fer el servei militar i així va impedir que l'anessin a cercar a casa seva qualsevol vespre de principis de novembre. Joan "Seca", el propietari del carro, va poder demostrar que a ell només l'havien contractat. Això, i sembla que tenir una parenta monja, va ser suficient per evitar la mort. Els altres tres no tendrien tanta sort.

A principis de novembre de 1936, la Guàrdia Civil va anar a cercar Joan Horrach Florit, "Espardenyeret", a casa seva. La seva dona els va dir que se n'havia anat a pescar. Li deixaren notícia que tot d'una que tornés es presentés a la caserna perquè li havien de fer unes preguntes. Així ho va fer i ja no se'n va tornar a saber res més. La realitat és que un grup de falangistes va agafar, en algun moment, aquell home i se l'endugueren cap al cementiri de Palma. Li fermaren les mans a les reixes de l'entrada i el calvianer Serra li disparà tres trets al cap mentre ell els suplicava per la seva vida i pel futur de la seva dona i els quatre fills petits.¹

¹ El propi Serra ho contaria poc després davant alguns veïns de Calvià, entre els quals hi eren Magdalena i Margalida Bujosa que així m'ho explicaren.

Jaume Porcel Pujol, "Sec", era de S'Arracó i el màxim responsable del Partit Comunista en aquest poble. Per això mateix, era conegut com "el comunista de S'Arracó". Sembla que durant algun ple de l'Ajuntament d'Andratx, en què el públic podia intervenir, va criticar durament l'actuació dels representants municipals i va insultar una dona significada de la dreta local. Segurament, la seva militància, el seu apassionament polític i la carrossa de l'embut fossin els elements que acabarien costant-li la vida. El dia 9 de novembre de 1936, un grup de falangistes el van detenir al seu poble. Li fermaren les mans a l'esquena i l'obligaren a pujar a la caixa d'un camió on el feren agenollar. Algunes persones s'hi atracaren i començaren a riure's de la seva situació i després li escopiren a la cara. Posaren el camió en marxa i, en algun lloc sense determinar, el mataren a garrotades.²

El cas del jove Sebastià Cañellas Terrades és especialment esgarriós. Era cambrer del Bar Bosch, de Palma i l'acusaren d'haver participat a la carrossa de l'embut, d'haver cremat l'església de Sant Jaume de Palma (afirmació rotundament falsa) i d'haver pegat dues galtades a dos falangistes quan volien posar insígnies de la Falange als clients del cafè que hi havia dins el bar en què estava treballant (fets que eren del tot certs). El con-

demnaren a mort però, com que encara era menor d'edat, no el podien afusellar, així que esperaren fins que va tenir la majoria d'edat necessària per fer-ho. El seu pare, jutge de pau d'Andratx en aquells moments, va demanar clemència al Bisbe Miralles, però mai no va obtenir resposta. El 31 de gener de 1938, Sebastià ja havia fet els anys i l'afusellaren al cementiri de Palma.³

El resultat, tres homes morts per haver-se atrevit a criticar els poderosos andritxols durant els carnavals del 1935. Els seus cossos mai no es recuperaren. Els seus assassins varen continuar vivint al mateix poble, o al poble veí sense que ningú mai els pogués retreure cap de les seves monstrositats.

Andratx, carnaval de l'any 2012. Els néts i nétes dels desapareguts rendeixen homenatge a aquells homes que pagaren la seva participació en una festa, els seus desitjos de canvi, la seva denúncia social, amb la seva vida.

Enguany, durant el carnaval andritxol de 2012, la carrossa de l'embut, amb el mateix disseny, amb les mateixes màscares blanques dels padrins, va tornar desfilar pels carrers del poble.

L'esperit dels desapareguts hi és. Els assassins, que es pensaven viure per sempre, resten oblidats i, si algú recorda els seus noms, només és per menysprear-los. ■

² MÉNDEZ VASCO, Epifanio.- *Un paseo por la historia socialista de Andratx, 1930-1943*. Ed. Agrupació socialista d'Andratx. Maig, 2004.

³ Ibidem.

Bon viatge Xicu

Per Peter de Echave, vocal de MdM

El passat dia 22 de febrer moria a la seva estimada ciutat d'Eivissa el periodista i investigador Xicu Lluç. Per als qui venim trescant els camins de la Memòria Històrica, Xicu era un dels grans referents a Eivissa. La seva passió per la Història el va fer treballar de valent sobre diversos temes, especialment en l'odissea viscuda pels ciutadans balears que tingueren la desgràcia de ser enviats als Camps d'Extermini nazis.

D'aquesta gran feina, ens n'hem "aprofitat" altres que hem vengut al darrere. Xicu estava sempre "disponible" quan el necessitaves. Vaig poder gaudir dels seus coneixements en diferents ocasions per a alguns dels capítols de "Memòria i Oblit d'una Guerra" i, més recentment, per a un altre documental sobre la figura del supervivent d'Auschwitz i Mauthausen, Siegfried Meir, projecte que encara espera finançament per ser enllestit.

Fa cosa d'un any, quan el vaig entrevistar per darrera vegada, Xicu ja estava molt malalt. Em van sorprendre la serenitat i enteresa amb què parlava de la seva situació i com acceptava la imminent arribada de la mort amb la mateixa actitud positiva amb la qual va gaudir de la seva existència.

Perquè Xicu es menjà la vida a grans mossegades. Era un home amb un sentit de l'humor formidable. Armat d'una ironia sense maldat i d'una rialla gran i espontània, se'n reia de tot i de tothom, començant per ell mateix. Parlava amb passió, tenia capacitat d'oratòria i defensava la seva opinió amb fermesa i convicció. No era gens difícil sentir per ell un profund apreciació.

La seva partida, encara que esperada, ha fet molt de mal en el seu entorn i deixa un gran buit.

Xicu, company, bon viatge i que la terra et sigui lleugera. ■

Recuerdos sobre la Guerra Civil de un socialista mallorquín

Testimonios de Tomeu Salamanca Cerdà recogidos por Juan Hernández Jover

«**Tanto en Almudévar como en Tardienta, la Guardia Civil declaró el estado de guerra el 19 de julio de 1936, sumándose de este modo a las tropas sublevadas en África y que en Zaragoza y Huesca habían logrado imponerse por la fuerza de las armas. El bando nacional prosperó en Almudévar, no así en Tardienta, importantísimo nudo de comunicaciones y localidad en la que la presencia de centenares de obreros que trabajaban en la construcción del canal de los Monegros, propiciaba un ambiente de compromiso sindicalista y militancia en los partidos de izquierda.**

El dominio republicano sobre Tardienta y la ermita de Santa Quiteria se mantuvo a todo trance hasta el 19 de octubre de 1936, cuando las tropas nacionales –Tercio del Pilar, Falange, Mehal-la de Tetuán, Regimiento de cazadores de Castillejos...– lograron arrebatar la ya emblemática altura a los soldados del PSUC, encuadrados en la columna Carlos Marx, que gobernaba la estratégica cota junto a las lomas exteriores, y tenía cuartel general en la población monegrina. El número de bajas por ambos bandos fue extraordinario.

El 11 de abril de 1937, en un golpe sorpresa que también habría de costar muchas vidas, las tropas

leales al Gobierno toman nuevamente Santa Quiteria en un ataque realizado de madrugada; sin embargo, la superioridad sobre el enemigo se mantuvo pocas horas, ya que el día 13 las fuerzas mandadas por el comandante Amado, jefe del Tercio “Sanjurjo”, reconquistaron la ermita que ya no perderían, a pesar de los continuos hostigamientos, en ningún otro momento de la prolongada contienda». Así queda reflejado en las placas conmemorando el lugar.

TS: Yo subía solo (el batallón estaba más adelante y tenía que vigilar el flanco derecho. Llevaba un Mauser y las balas me silbaban por encima, cuando de repente oigo unos desgarradores alaridos; me acerco y observo a un compañero gravemente malherido; recuerdo a Juan Fernández *El Negus* –a mí me llamaban *El Chispa* pues sólo tenía 16 años– lo iba arrastrando como podía, por encima de los cadáveres; a un compañero que estaba de pie, un tiro le seccionó el cuello, quedando prácticamente degollado; esta fue una de las primeras batallas en las que participé. Aquellos que no pudieron huir quedaron allí muertos dejando todo el material: víveres, municiones, ametralladoras Okinns, fusiles, bombas de la Fite (que te reventaban por dentro, etc.)... **Continuaré.** ■

L'arquitectura escolar de Guillem Forteza Pinya. Societat, cultura i política a la Mallorca de començament del segle XX. Jaume Mayol Amengual (Leonard Muntaner. Palma 2011)

Per Josep Quetglas

Fa uns anys vaig llegir un llibre titulat *Quan l'arquitectura moderna no era un estil sinó una causa*.

1. Què hi significa “causa”?

Una causa és un objectiu, però també és un origen. La causa del moviment de la pilota és arribar a ser gol, però la causa també n'és la potada que l'impulsa. Una causa és tant la finalitat ideal com l'instrument concret que permet assolir aquesta finalitat.

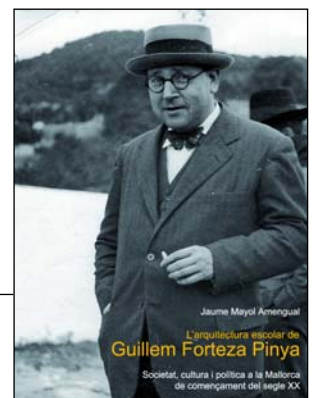
2. Quina era aquesta “causa” de l'arquitectura moderna?

Aconseguir una societat humana; donar lloc a un àmbit humà, ocupat per persones; un àmbit bo

tant per acollir com per produir persones. Als contes meravellosos, una flauta pot fer ballar els animals i emmudir els malvats; quan era una causa, l'arquitectura volia tenir el poder d'ajudar a transformar gent sotmesa en persones lliures.

3. Quin era aquell temps, quan l'arquitectura moderna era una causa?

Ni ha hagut molts, s'ha intentat moltes de vegades; podríem dir que sempre s'ha intentat, perquè la història de l'arquitectura, com la història en ge-

neral, no és sinó el continuat enfrontament entre aquells a qui no els agrada el present, i han volgut oposar-s'hi per construir societats humanes, i aquells que dominen el present i volen mantenir societats dominades. Però, en concret, el llibre que dic recorda episodis dels anys trenta del segle XX.

3.1. En els mateixos anys trenta, hi havia gent que cercava el contrari; volia que l'arquitectura moderna no fos més que un "estil". L'any 1932 va inaugurar-se al MoMA, el Museu d'art modern de Nova York, una exposició d'influència mundial, amb un catàleg que encara avui es reedita. L'exposició es titulava, precisament, *International Style*: "estil internacional". Era això el que alguns volien que fos l'arquitectura moderna, un estil.

Havia organitzat l'exposició l'arquitecte Philip Johnson. Johnson era ric, culte i nazi; fill d'un gran empresari de l'acer, va acabar els seus estudis a l'Alemanya hitleriana, on va anar a participar de l'ascens d'aquell règim, on l'estètica (uniformes, banderes, monuments, himnes, desfilades, ritus, geometries...), com en totes les societats bàrbares, era peça clau per conformar les masses. No debades Walter Benjamin escriuria que el nazisme estetitzava la política, i que nosaltres devem respondre polititzant l'estètica. Johnson va acabar donant estil a l'era de Ronald Reagan, amb allò que s'en digué "post-modernisme", un enèsim atac a l'arquitectura moderna.

4. Com ho feia l'arquitectura, per ser una causa?

Els episodis referits al llibre són coetanis entre si, però molt variats geogràficament. Les primeres colònies jueves a la Palestina dels anys trenta; les colònies obreres mexicanes; la colonització soviètica de Sibèria i del llunyà est; la Txecoslovàquia de Masaryk... I, sobretot, les colònies d'acollida temporal a l'èxode agrari que seguí la depressió del 29, als Estats Units de Roosevelt, quan un bon govern superava la crisi econòmica fent un bot endavant pels drets civils i les inversions públiques.

4.1. Avui els fan presents les fotografies de Dorothea Lange i Walker Evans, o les imatges de John Ford a *The Grapes of Wrath*. Famílies senceres de tres i quatre generacions fugint de l'interior polsós del Sudest americà, d'on les ha expulsat la sequera i el poder financer, que s'ha apoderat de la terra hipotecada. A centenars, a milers (650.000, segons els càlculs de la Resettlement Administration), segueixen el camí del sol, des del centre del continent cap a l'oest, cap a la Califòrnia, on diuen que hi ha taronges, i llet, i feina. En cotxe fins que poden comprar benzina o fins que el vell Ford aguanta. A peu després. Infants i vells, amb moc fins els morros, els ulls plens de mosques, pedaços fermats amb cordes com a únic calçat, bevent dels bassiots.

De cop, trobaven en mig d'aquell èxode immemorial les colònies de Roosevelt. Cases d'acollida fetes de fusta i tova, amb materials i tècniques que no demanaven gaire ofici, aixecades per la primera onada d'immigrants, que els han precedit. Allà, els desheretats, els desarrelats, els fugitius sense futur descobrien el seu dret a la dignitat. Hi havia

canonades, grifons, aigua, dutxes, comunes, cuines, màquines de cosir, sales d'assemblea, escoles. Passaven directament del segle XVII al segle XX. Aprenien a viure com prest viurien a les ciutats, com obrers organitzats. En sortir per seguir camí, no eren els mateixos que abans d'entrar a la colònia; acabaven de reconèixer els seus drets, que els feien iguals a qualsevol altra persona.

4.2. Això també estava passant al mateix temps a la Barcelona de la nostra República. Per fer front a l'allau d'immigració arribada de les regions rurals pobres –Múrcia, Lleida, Aragó...–, el Grup d'Arquitectes i Tècnics Catalans pel Progrés de l'Arquitectura Contemporània, el GATCPAC, amb Le Corbusier al davant, havia proposat uns habitatges a mig camí entre la vida agrària i la vida urbana. S'hi podia viure al corral, aguiar per terra, tenir conills i gallines; però també hi havia cuina econòmica, dutxa, wàter, dormitori pels pares, dormitori pels germans, dormitori per les germanes... La casa civilitzava. S'hi entrava sotmès als costums i s'hi sortia ciutadà d'una jove república. Al mateix temps, el president Macià posava la primera pedra de la Casa Bloc, a Sant Andreu, que havia de resoldre el problema de l'atur i donar habitatge als treballadors. Però els qui l'han habitada no varen ser treba-

Cartell del CENU (Consell de l'Escola Nova Unificada), Barcelona, 1936-37

Escola de Felanitx

lladors, sinó, fins recentment, policia armada de Franco, amb els seus cavalls, militars i vídues, i monges dominiques.

5. A Mallorca, la nostra República no es va proposar fer habitatges. No s'hi rebien els corrents migratoris que ho exigissin. L'esforç va anar cap a la millora de les condicions de vida de la població: clavegueram, distribució d'aigua, salubritat, per una banda; i escoles, moltes escoles, per l'altra. Enfortir el cós i enfortir l'enteniment, per arribar a ser lliures.

El programa escolar, del qual Joan Capó i Guillem Forteza són els nostres millors exponents, és peça clau de la nova societat republicana, i diu "republicana", malgrat haver-se començat als anys 20, perquè la República no caigué del cel: és una imatge falsa la dels nostres padrins "colgats monàrquics i aixecats republicans" la nit del 13 al 14 d'abril de 1931. L'acció republicana ve d'abans. Un exemple: Emili Darder rep el títol de metge l'any 1915, als seus 20 anys, i comença la seva tasca per l'erradicació de les malalties infeccioses degudes a les males condicions de vida que pateixen les classes populars per l'avarícia dels poderosos. Hauríem de dir que Darder comença com metge monàrquic i es torna metge de la Dictadura, perquè viu i treballa sota el Vell Règim i Primo de Rivera? No, la seva obra és republicana des del primer alè. La nostra República va ser obra de generacions anteriors a 1931, era la conseqüència natural de l'esforç que molts havien fet i seguien fent.

Així, les escoles fetes a Mallorca als anys 20 i 30 són republicanes, totes, les més de 100 que se'n aixecaren, per a una població de 300.000 persones.

Quan inauguraren les escoles de Montuïri, el febrer de 1935, hi havia a l'entrada, acabat de plantar, un taronger. El vespre abans de la inauguració, els nins i els mestres, d'amagat, van omplir les joves branques de taronges madures, fermades amb vetes, per poder oferir el sendemà la imatge dels primers fruits que donava l'escola. Els altres fruits eren nins amb bates blanques i espadnyes noves, que aprenien a llegir i a dutxar-se, a escriure i usar un wàter (quants de wàters hi havia a Mallorca, l'any 35?).

Escola de Montuïri

Les escoles de la República ens adreçaven cap un món que els poderosos no ens han deixat conèixer, però encara avui, maltractades, poc cuidades, esbucades a casos, mostren que era possible i que els nostres padrins ho intentaren. Aquestes escoles són el fet cultural més important de la Mallorca del segle XX, i del que duim del XXI.

6. L'any 30, la Liga Laica de Mallorca va retre homenatge al seu president honorari, en Gabriel Alomar. Entre els parlaments, tant hi degué destacar la intervenció de la única dona de la junta directiva, una al·lota de 17 anys, que allà mateix sortiren veus proposant retre-li també a ella un homenatge, entre elles la del propi Alomar. L'al·lota nomia Aurora. Immediatament li proposaren d'escriure a la premsa republicana.

Als seus escrits, és freqüent la qüestió de les pèssimes condicions d'escolarització dels infants de les classes populars. Un dels primers articles, del mateix any 30, es refereix a les "vermelletes", nines orfes en mans de les monges de la Sagrada Família, que les tenien per demanar almoïna i, especialment, per vetlar els morts i acompanyar els enterraments. Aurora es demanava a l'article com era possible imposar a nines de sis, set, deu anys, l'espectacle de la mort, i no donar-lis l'educació a que tot infant té dret.

No sé si per atzar o per la crueltat pròpia del catolicisme, el vespre que mataren Aurora, la nit de Reis de 1937, abans d'arribar a la Creu de Porreres i tirar-la dins un clot, la dugueren a exhibir i torturar a un convent de "vermelletes", el que hi havia al Puig de Sant Miquel, a Montuïri.

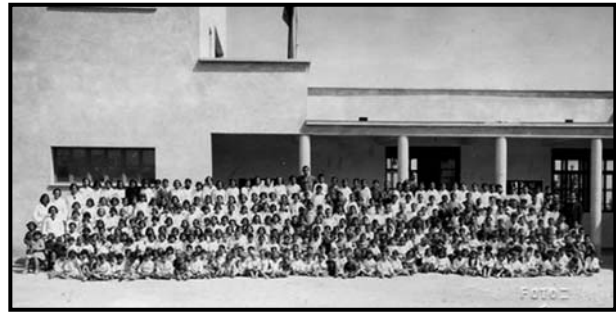
7. Si avui, 75 anys després, haguéssim de fer un informe a Aurora Picornell, com aquell *Informe al difunt* que Teresa Pàmies va escriure a Gregorio López Raimundo, li hauríem de dir:

"Estimada companya, tot segueix igual que quan t'assassinaren.

Als batles que feren les escoles els varen matar. Els mestres i picapedrers que construïren les escoles no tornaren tenir feina, cas de seguir vius. 60.000 mestres varen ser depurats a tot l'Estat.

A algunes escoles les varen convertir en quarter. L'escola que hi ha entrant a Santa Catalina, per exemple, només fa poc ha tornat a ser escola, però segueix sense el pati de jocs, tan important per l'educació infantil, perquè encara avui està ocupat per un monument feixista descomunal: les autoritats s'estimen més contemporitzar amb el feixisme (en diuen contextualitzar-lo) que educar els infants: al projecte d'en Forteza el pati de jocs, les pasteres de conreu escolar, el camp d'esports arribaven fins la mar. A les altres escoles, i això és pitjor que convertir-les en quarter o tomar-les, les han convertides en negoci. L'ensenyament i la sanitat van ser lliurats

Escola de Son Espanyolet

com a botí de guerra a una empresa privada, l'Església Catòlica, que no els ha amollat. Quaranta anys més tard, la Constitució dictada pels mateixos senyors consagra l'ensenyament com negoci.

Són els infants, i no les parets, els qui han patit la pitjor part d'aquest temps. Molts d'ells varen haver de deixar l'escola i posar-se a servir o a treballar, de la nit al dia: fills de rojos, orfes en més de 1.500 famílies, maltractats i humiliats. Els altres, els qui pogueren seguir, quedaren en mans d'aberracions humanes.

Mai no sabem què hagués estat de la nostra societat si aquestes generacions que es preparaven a les escoles republicanes haguessin ocupat el seu lloc, organitzant, servint i dirigint Mallorca.

Miram ara les parets de les escoles de la República, miram les fotografies amb nins i nines d'ulls clars i cares netes, i veim les parets regalimant sang.

Tot segueix igual, Aurora. Ens envolten les conseqüències d'aquella barbàrie.

Però, si tot segueix igual, també segueix igual, entre nosaltres, la teva voluntat de lluita contra els poderosos.

A cada generació, també a la nostra, li toca enfrontar-se al feixisme. És falsa la imatge dels resistents francesos, els partisans italians, els soldats portuguesos vencedors d'una vegada per sempre del feixisme, tal dia farà anys. **Cada generació s'ha d'enfrontar al feixisme, tossudament; a cada generació li pertoca derrotar-lo. I nosaltres, estimada companya, per ara, encara no ho hem fet mai.** ■

2a part del Mapa de Fosses de la Repressió a Mallorca

El Govern de les Illes Balears i l'Associació Memòria de Mallorca vam signar, el dia 11 de novembre de 2010, el conveni per elaborar el mapa de les fosses de la Guerra Civil a

Mallorca, mitjançant el qual se'ns feia l'encàrrec formal per realitzar tots els estudis i investigacions necessàries que havien d'acabar en la presentació de dos informes de feina que permetessin la localització, identificació, senyalització i exhumació (en els casos en què fos possible) de tots aquells indrets que, a la nostra illa, havien estat utilitzats per enterrar-hi les víctimes de la repressió franquista.

D'aquesta manera, a mitjan març, d'acord amb els terminis establerts, Memòria de Mallorca va entregar a la, aleshores, consellera d'Afers Socials, la primera part de l'informe, que va ser presentada públicament. Ens quedava, en aquells moments, la feina de redactar la segona part del treball que havia de servir per completar el mapa a què es feria referència al primer paràgraf.

Així doncs, després de mesos de feina, de la col·laboració de moltes persones que, mitjançant les seves investigacions, han fet possible completar el Mapa de les fosses de la repressió a Mallorca, la 2a part d'aquest treball està acabada.

El que segueix és una informació detallada i completa de les fosses que ens quedaven per investigar i que, sumades a les de la 1a part, ofereixen una radiografia extensa, detallada i científica de la repressió a Mallorca, del seu abast, dels indrets i dels llocs emprats com a fosses per ocultar

els cadàvers dels homes i dones que, per motius polítics, religiosos o simplement personals varen ser assassinades entre el període comprès entre el 19 de juliol de 1936 i ben avançats els anys 40. Igualment, també completa el mapa de l'únic conflicte bèl·lic desenvolupat a les illes quan el desembarcament dels milicians de Bayo. Els milicians morts, víctimes dels enfrontaments armats i dels afusellaments indiscriminats per part dels feixistes, varen ser enterrades, de qualsevol manera a fosses excavades, en ocasions en el mateix moment, a diferents indrets de Son Carrió i Sa Coma, objectes d'aquesta 2a part, però també de Manacor i Son Servera, com es fa constar a la 1a part.

En aquesta 2a part hi apareixen les enormes fosses de Sa Coma, a Sant Llorenç, i de Palma, dins el Cementiri Municipal. Entre les dues sumen aproximadament 1.000 víctimes, de les quals la meitat resten pendents d'identificació. Hi ha també, quatre fosses que, fins ara, ens eren desconegudes: Valldemossa, Marratxí, Mancor i Escorca aquestes darreres tres localitzades gràcies a la tasca que Memòria de Mallorca està fent als Tribunals de Justícia militars revisant totes i cada una de les causes judicials obertes des del mes de juliol de 1936, així com també la localització d'altres que, tot i tenir la certesa de la seva existència, en desconeixiem la seva ubicació exacta, com per exemple la fossa del cementiri de Sant Joan o la del cementiri de Lluçmajor. Les dades que hi apareixen han resultat enormement clarificadores

per confirmar les nostres dades o per descobrir-ne, com ha estat el cas citat, de noves.

Així, l'actual estudi recull una informació detallada en el quadre de cada una de les fosses.

Tenim, per tant, una relació acurada de fets, llocs i víctimes, moltes d'elles encara sense identificar, que ens permeten establir el desenvolupament dels fets bèl·lics i repressius a l'illa de Mallorca. Sabem, també, els noms de molts dels desapareguts i els indrets on estan enterrats. Així doncs, aquest treball, en el seu conjunt, permet a les famílies la localització dels seus éssers estimats i l'establiment d'un lloc de referència on dipositar, si així ho volen fer, un ram de flors.

Ara bé, això és clarament insuficient. És el moment de les institucions.

En ocasions, en massa ocasions, algunes persones afirmen que es tracta d'un període ja superat, d'unes ferides que ja estan tancades. En el pitjor dels casos, n'hi ha d'altres que afirmen que en una guerra ja se sap... que passen aquestes coses de les quals ja no se n'ha de tornar parlar. Res més enfora d'aquestes afirmacions i res més allunyat del propòsit d'aquest treball.

Ningú pot parlar de ferides obertes o tancades, més enllà de les famílies afectades. Ningú pot parlar de perdons o venjances perquè mai, ningú, no ho ha demanat, i és ben possible que tenguessin tot el dret del món a fer-ho. Per tant, es tracta, tan sols, de conèixer els fets i de posar-se a fer feina per solucionar el mal que es va fer fa molts anys i que resta sense reparar. Es tracta, ni més ni

manco, que aportar dades per a la investigació judicial, per assolir el dret a la veritat i per a la recuperació de l'honor i la dignitat de les persones que van desaparèixer i que ara, i amb aquest treball, recuperem socialment. Recuperar el cos, recuperar el nom, senyalitzar i protegir els espais de la repressió com a part del nostre patrimoni i com advertència del que mai més ha de tornar a passar. D'aquesta manera els estats democràtics protegeixen els Drets Humans i els principis que representen: **Veritat, Justícia i Reparació.**

Ara és l'hora d'actuar i per això vam signar el conveni, en què, de manera clara i rotunda, es recollia que, a partir d'ara, corresponia al Govern realitzar aquestes tasques:

- **"... promoure les actuacions de senyalització de les fosses** i la dignificació de cadascuna amb tota la informació disponible respecte de les persones que hi siguin enterrades.
- **Elaborar un estudi arqueològic de cada una de les fosses** presentades per l'Associació Memòria de Mallorca amb la finalitat de determinar la viabilitat de l'exhumació.
- **Dur a terme l'exhumació, en els casos en què sigui viable**, segons l'estudi arqueològic a què fa referència l'apartat anterior, d'acord amb el protocol d'actuació determinat per ambdues parts que es redactarà una vegada l'Associació hagi lliurat la primera fase de l'estudi d'aquest conveni." ■

POBLE	INDRET	NÚM. DE VÍCTIMES
Artà	Cementiri	20
Artà	Salma	3
Capdepera	Sa Ca Blanca	1
Escorca	Cementiri	2
Inca	Cementiri	1 identificada + nombre indeterminat
Llucmajor	Cementiri	4
Llucmajor	Pou de S'Àguila	1 identificada + nombre indeterminat
Mancor	Cementiri	1
Marratxí	Cementiri	5
Palma	Cementiri	445
Porreres	Pou de Son Lluís	3
Sant Joan	Cementiri	3
Sant Llorenç	Platja de Sa Coma	Nombre indeterminat (entorn de les 500 persones)
Sant Llorenç	Cementiri de Son Carrió	Nombre indeterminat
Sant Llorenç	Torre den Benet. Son Carrió	6
Sant Llorenç	Camí dels Molins. Son Carrió	1
Sant Llorenç-Son Servera	Son Escrivà, darrera del Puig de Sa Font	Entre 10 i 12 persones
Santa Margalida	Pou de Son Bauló	2
Selva	Cementiri	2 + nombre indeterminat
Valldemossa	Cementiri	1 persona identificada
Valldemossa	Penya-segats	3 + nombre indeterminat

El trauma mallorquí de la Guerra i el Franquisme. Una anàlisi històrica i psicològica (1936-1975)

Per Maria Àngels Recio, vocal de MDM

2ª PART

La segona part denominada, *L'assetjament continua: bandejament, exili o exclusió social (1953-1975), aborda la situació i alternatives de les víctimes supervivents de l'etapa anterior.*

Coneixerem a una família forana bandejada, que fixa la seva residència a Palma. Analitzarem igualment el cas d'un bandejat mallorquí del seu poble natal. I finalment, seguirem les vicissituds d'una família que comença amb l'assassinat del pare, continua amb l'empresonament d'un dels fills, mentre un altre seria internat en Mauthausen, i conclou, a causa de l'exclusió social, amb l'exili de Mallorca i sense tornada, de tots els membres de la família.

La tercera part, *Una societat agressiva, beata i corrupta (1936-1975)*, abordarà la societat franquista. Comprovarem com la Psiquiatria es posaria al servei del Règim. Ens fixarem especialment en la repressió sobre les dones i les seves filles i fills. I tractarem les adopcions irregulars i el robatori de nins/es.

La quarta part, *El trauma de la Guerra i la dictadura*, tindrà com centre d'anàlisi, les diferents alteracions psicològiques resultants de la repressió franquista i el seu enfocament terapèutic. Acabarem amb unes conclusions.

Seguidament apareixerà el *l·listat de víctimes i familiars* en les històries de les quals ens basem, a manera d'homenatge.

Acabarem amb el comentari de les *fonts consultades* i amb la *bibliografia* utilitzada.

Ja que la informació de les següents pàgines ens va ser exposada en un clima de privadesa i confiança, propi de la relació terapèutica, es narraran els fets tal com ens van ser confiats, si bé, la identitat de les persones, no es revelarà.

Primera part Disset anys propiciant la indefensió (1936-1953)

Els revoltats havien pensat portar a terme el cop d'Estat contra la Segona República el 18 de juliol de 1936, no obstant això a Melilla es va avançar, doncs els conspiradors al veure's descoberts en la tarda del 17, van decidir avançar el protocol previst. Quan el màxim responsable militar d'aquella plaça es va assabentar de la revolta, es trobava en presència de dos oficials mallorquins lleials a la República: el comandant Pau Ferrer Madariaga; i el capità d'Estat Major, Josep Rotger Canals, ambdós serien executats a Melilla el tres de desembre de 1936. El seu superior, el general Manuel Rome-

rales Quintero, ja havia corregut la mateixa sort el 28 d'agost¹.

Quant a Mallorca, en la tarda del 18 de juliol va arribar via telègraf la contrasenya per a l'inici de la revolta, que el coordinador de la Junta divisionària de Balears «va posar en mans del General Goded [...] la mateixa tarda [...] a les 6»². Pel que, la situació d'amenaça per als mallorquins/nes, va començar a les 7.30 h del matí següent, quan Goded, mana llegir el Bàndol de Guerra a Palma: en l'Article primer, declarava l'Estat de Guerra a tot l'Arxipèlag Balear; en el segon, deia assumir el comandament absolut de tot l'arxipèlag, alhora que destituïa a «totes les autoritats civils»; en el tercer, ja l'amenaça era màxima doncs afirmava, «serà passat per les armes tot aquell que intenti en qualsevol forma d'obra o de paraula fer la més mínima resistència al moviment salvador d'Espanya»; finalment, i al costat de l'exigència de lliurar qualsevol tipus d'arma que algú pogués tenir, reclutava contingents per a la seva causa, cridant a incorporar-se als reemplaçaments de 1931 a 1935, ambdós inclosos³.

Aquell 19 de juliol era diumenge i grups de falangistes havien acudit a missa a la catedral de Palma, mentre esperaven que els cridessin de Capitania General per a lliurar-los armes. Seguidament

¹ El matí del 17 de juliol a Melilla, en la Brigada Topogràfica (Comissió Geogràfica de Límits de l'Exèrcit) va començar el repartiment d'armes als falangistes. Un confident va avisar a les 14h30 al Delegat del Govern; aquest darrer va intentar detenir als reunits en la Brigada Topogràfica, pel que va enviar al Cap del Cos de Seguretat «amb els guàrdies d'assalt que disposés i diversos agents de Policia», per fer un registre. A la vegada que va contactar amb el general Romerales, «perquè posés en joc tots els seus ressorts de comandament», i s'envoltés «dels Caps lleials, entre els quals em consta estaven [...] el comandant Ferrer [...], el Capità d'E.M. Rotger». A les 16h10 els colpistes s'adonen que estaven envoltats, així que demanen auxili al local de la Representació del Terç (La Legió) que es trobava molt prop, des d'on acudeixen vint legionaris manats per un sergent (de nacionalitat portuguesa). Al mateix temps, un dels dos tinent coronels implicats en el cop d'Estat (Darío Gazapo Valdés) telefona a Romerales, per a verificar que hagués donat l'ordre de registre, pel que li diu: «_ Pues, entonces, mi general, a la de tres» i li penja el telèfon. Paral·lelament, el Cap del Cos de Seguretat, al comandament de les forces que havia enviat el Delegat del Govern, es posa del costat dels rebels. «A les quatre i vint minuts de la tarda del 17 de Juliol de 1936, en el pati de la Comissió Geogràfica de Melilla, ha començat el Moviment salvador d'Espanya» (Citat per Vicente Moga Romero 2004, 87-90).

² *Memòria* de M. Nebot, Registre de Telegrames de l'arxiu de la Comandància (Citat per Miquel Duran Pastor 1982, 1, 8).

³ (Juan José Negreira Parets 2006, 13)

Aquest estudi compta amb el patrocini del

aquests homes armats de mosquetons i sense uniforme militar van començar a transitar i se senten els primers tirs⁴. Des d'aquest moment i per tota la illa, comencen a perseguir, empresonar, torturar i matar impunement, deixant a la vista els cadàvers per a infligir més terror, si cap.

Podem imaginar, primer, la perplexitat, després la ràbia, la por i la desesperació de les gents, a l'anar comprovant que el màxim responsable militar de Mallorca, secundat per milícies armades, majoritàriament de falangistes i en menor nombre de requetès o de les joventuts d'Acció Popular, anaven a la caça i captura de tota persona que consideressin amb ideologia contrària a la seva. Aquesta situació d'aguaito i mort indiscriminada contra tot republicà, sindicalista, liberal, masó, laic, ateu, etc., es va intensificar arran del desembarcament republicà del capità Alberto Bayo Guiroud, produint-se matances massives i crema de cadàvers (fins i tot amb algunes víctimes encara agonitzants); fets esdevinguts principalment en el Cementiri de Son Coletes (Manacor)⁵.

Excepte aquest episodi localitzat, que va obrir un petit front de guerra (aquells dinou dies) en una petita zona, i una sèrie de bombardejos republicans al llarg de la Guerra, sobre Palma i algunes altres localitats; tot va estar en mans de les noves autoritats, qui es van aplicar en una repressió duríssima sobre la població civil i desarmada que no podia escapar de les seves urpes.

Amb la marxa de Bayo, en la matinada del quatre de setembre de 1936, s'acabava la Guerra a Mallorca, a partir de llavors només els esperava, als republicans i sindicalistes mallorquins, una despietada repressió. Algunes persones, encara que posaven en perill de mort les seves vides, intentaven fugir en petites embarcacions; entre altres maneres de fugir. Aquells que es van quedar, sabien que no podrien resistir-se. Per a aquests dar-

ters, si no assolien adaptar-se a la injustícia, l'arbitrarietat, la brutalitat, la mediocritat, etc., de l'Espanya franquista, la tristesa, la desesperança i tal vegada la malaltia, els atraparia; en alguns casos, fins al final dels seus dies. A més de, potser trobar la mort, patir duel per l'assassinat d'éssers benivoluts, ser expulsats de les seves feines, tal vegada multats o requisats els seus béns, misèria, fam, etcètera, etcètera.

Tot seguit, s'analitzen les primeres detencions i els primers assassinats, dins un ambient de terror psicològic; així com els primers moviments de població i els primers refugiats, il·lustrat tot això amb dos casos clínics; acabant el capítol, amb un recorregut històric internacional, nacional i local fins al 1953.

1

Es deslliga i escampa el terror: primeres detencions i primers assassinats

1.1. Una atmosfera de terror per a provocar la indefensió

A mesura que anava coneixent els mecanismes de repressió emprats a Mallorca, sobre les persones republicanes i sindicalistes durant la Guerra i el Franquisme, una imatge em venia al cap freqüentment: un experiment que havia estudiat en la Facultat de Psicologia. Ho havia portat a terme en 1968 en la Universitat de Pensilvania (EE UU) Martin Seligman, juntament amb Steve Maier i Bruce Overmier, quan investigaven el fenomen anomenat «la indefensió apresada». Avui dia aquest tipus d'experimentació animal no està permès, i lament si la meua explicació pugui ferir la sensibilitat del lector. L'experiment consistia, a aplicar descàrregues elèctriques a gossos que es trobaven dintre d'una gàbia. Al principi els animals s'agitaven violentament, lladraven, intentaven fugir, etc.; no obstant això, independentment de la resposta de l'animal, se'ls seguia administrant descàrregues elèctriques doloroses, que els gossos no podien modificar mitjançant cap acció. Finalment, diu el mateix Seligman: «Descobrim que els gossos [...] acabaven per donar-se per vençuts. Ploriquejant suaument, acceptaven les descàrregues amb passivitat [...] (els animals semblaven totalment deprimits)»⁶.

Aquest ambient agressiu que provocava l'experimentador dintre de la gàbia, era la imatge que acudia a la meua ment, quan em relataven les atrocitats perpetrades pels repressors; ja que imaginava que per l'especial condició d'illa, i pel fet que els repressors es fessin amb tots els ressorts de l'Estat, convertien a Mallorca en un laboratori, en una gàbia d'experimentació. En aquestes circumstàncies, els repressors, podien aterrir fàcilment a la població mallorquina per a intentar sotmetre-la.

Seligman des d'aquells primers experiments, va passar diverses dècades estudiant la indefensió en

⁴ L'esposa de Francesc de Borja Moll, va acudir a missa a la catedral aquell matí del cop d'Estat, i va observar a homes asseguts en diversos bancs que no semblaven estar atents a la missa; després van saber que eren falangistes que feien temps per a anar a Capitanía que els lliuressin armes. Ho recull Moll a les seves *Memòries* (Vol. I, 312).

⁵ En la zona limítrof al desembarcament de Bayo, els assassinats comesos des del cop d'Estat havien estat escassos. La flota de vaixells que comanava Alberto Bayo, va començar el desembarcament des de les primeres hores de la matinada del 16 d'agost, conseqüentment a la nit d'aquest mateix dia, els colpistes van detenir massivament als republicans i sindicalistes de les poblacions properes al desembarcament, duent-los a Manacor. Omplides així les presons que havien habilitat, els colpistes decidissin assassinar-los directament, sense passar per la presó; d'aquesta manera, conduïxen al Cementiri de Son Coletes, a entre cent cinquanta i dues-centes persones procedents de Sant Llorenç, Artà, Capdepera, Son Carrió, Son Servera, Algaida, i el mateix Manacor, etc.; a qui maten en la nit del 16 al 17 d'agost de 1936. Com encara així, eren massa cossos per a enterrar, els cremen, i després els tiren calç damunt. L'anterior informació, la va exposar Toni Tugores Manresa a Son Servera la tarda del 15 d'octubre de 2011, en la presentació del llibre: *Les fosses de la repressió a Mallorca. Mapa de les fosses comunes de Mallorca*. 1a. Part. On Tugores també va participar (Marçal Isern Ramis et al. Coordinador Manel Suárez Salvà 2011).

⁶ (Seligman 2003, 39)

els animals i després en les persones, arribant a la conclusió de que «la indefensió apresada podria ser un model de depressió unipolar, és a dir depressió sense episodis maníacs⁷». No obstant això, Seligman, va comprovar que no tots els «gossos es tornen indefensos després d'una descàrrega ineludible, ni tampoc totes les persones després que se'ls presentin problemes insolubles [...] Un de cada tres mai es dóna per vençut, independentment del que facem. A més, un de cada vuit es mostra indefens ja al començar; no fa falta cap experiència amb l'incontrolable perquè es rendeixin» Pel que es demana «Què tenen algunes persones que els confereix una fortalesa que actua de barrera i els fa invulnerables a la indefensió? Què tenen altres persones que les fa esfondrar-se davant el primer besllum de dificultat?» I crea en 1998, la Psicologia Positiva a Yucatán (EE UU), juntament amb Mihaly Csikszentmihalyi i Ray Fowler⁸.

És clar que els repressors, van estendre el terror allà per on anaven, no només a Mallorca. Il·lustrem aquesta atmosfera repressiva amb un petit extracte de *El resentimiento trágico de la vida*, que Miguel de Unamuno i Jugo comencés a escriure quan, «no pocs dels que apareixien morts en les cunetes o al costat de les tàpies dels cementiris eren amics del vell rector, que no va poder fer res per a salvar-los la vida. Mestres d'escola, professors, edils, apotecaris». Escriu Unamuno: «Una persona a qui detenen i donen una pallissa. "Si em tornen a cridar em suïcido". Uns al·lots, per broma, el criden, i va i es penja»⁹.

El mateix Unamuno moriria als cinc mesos i mig de començada la Guerra¹⁰, i no arribaria al tercer, de l'enfrontament mantingut amb José Millán-

⁷ El que solem conèixer com a depressió, és la depressió unipolar, que sol anar acompanyada, d'un estat d'humor baix (per sota del normal), de passivitat, d'idees pessimistes sobre les nostres possibilitats a l'hora de modificar el nostre entorn, o d'influir en el nostre futur, etc. No obstant això, existeix altre tipus de depressió on les persones, a més de presentar els símptomes de la depressió unipolar, també pateixen en altres moments: un estat d'ànim molt elevat (per sobre del normal), qualificat com eufòric o excessiu, on la percepció se'ns altera i pensem que som capaces de fer qualsevol cosa, ja siguin desafiaments físics, mentals, etc.; és a dir, percebem un optimisme exagerat respecte a les nostres possibilitats. A aquestes últimes manifestacions és al que els psiquiatres qualifiquen com a mania. I quan patim estats d'ànim molt baixos en una part de l'any, i estats d'ànim exagerats en altres moments, sofriríem una depressió bipolar.

⁸ *Ibid.*, pàg. 41-43 i 348.

⁹ (Andrés Trapiello 2010, 50-51)

¹⁰ Com apunta un dels néts d'Unamuno a la *Nota preliminar*, «Al morir l'últim dia del trist any 1936 (any en el que i del que va morir), el meu padrí va deixar entre els seus papers unes notes, esbós inicial d'un hipotètic llibre futur, sobre la guerra *incivil* espanyola, ja en curs, a les que apedaçant altre seu, va posar l'expressió títol de *El resentimiento trágico de la vida*. Aquestes notes van quedar en mans del seu fill major Fernando, el meu pare, que les va custodiar fins a la seva mort el 1978, sense poder publicar-les durant la major part d'aquests anys, ni voler tampoc durant la totalitat dels mateixos, pels records tan durs que evocaven. Després d'aquesta data aquests papers van passar a la meua pròpia custòdia, i avui surten a la llum, per fi» (Unamuno 1991, 9).

Astray¹¹ en el Paranimf de la Universitat de Salamanca, en la celebració del dia de la Raça, on va dir allò que «la nostra és una guerra incivil» i de «vencereu, però no convencereu. Vencereu perquè teniu sobrada força bruta. Però no convencereu, perquè convèncer significa persuadir. I per a persuadir, necessiteu alguna cosa que vos manca: raó i dret en la lluita»¹². A partir d'aquí, Unamuno va quedar reclòs en la seva llar, vigilat. En el seu diari va deixar uns últims versos:

*Cual sueño de despedida
ver a lo lejos de la vida
que pasó,
y entre brumas, en el puerto
espera muriendo el muerto
que fui yo*¹³

Així doncs, l'atmosfera provocada pels revolts, va infligir un profund dany psicològic en les seves víctimes ja que, no solament van desmuntar el sistema polític i social existent en el que creien, i al que havien dedicat tants esforços per a implantar-lo; sinó que van atemptar contra les seves vides, o contra les vides dels seus familiars. En altres ocasions, també van atemptar contra els seus mitjans de guanyar-se la vida. I finalment, els van sotmetre a una política d'assetjament, menyspreu i injustícia social. Tot això va propiciar, lògicament, trastorns i malalties mentals¹⁴.

1.2. Mallorca, la seqüència històrica

El marquès de Zayas (Cap provincial de Falange), va pensar que el cop d'Estat seria el dia 17, per això havia convocat per a aquesta data a Palma, a uns tres-cents falangistes dels pobles que van haver de regressar a les seves cases d'amagat.

El matí del 18 arribava a Mallorca la notícia del cop d'Estat al Marroc. El governador civil, Antonio Espina, un escriptor madrileny que feia deu dies havia pres possessió del seu càrrec, va parlar amb el general Goded; volia saber si la República podia contar amb ell. La resposta de Goded va ser: «No faltava més naturalment!». Sembla que Espina tenia ordres d'arrestar a Goded, però es van negar tant el responsable de la Guàrdia Civil, com el dels Guàrdies d'Assalt. I encara que Goded, no va tenir el valor de confessar a Espina les seves intencions, ja des del dia 10 de juliol, havia lliurat «les ordres i bàndols redactats»¹⁵. ■

Continuarà al proper número

¹¹ Astray, un destacat africanista, s'havia desplaçat a Algèria per informar-se sobre la Legió francesa, abans de que el Govern d'Alfons XIII creés el Terç Estranger en 1920. Ara es trobava a Salamanca, al capdavant de l'Oficina de Premsa i Propaganda.

¹² Trapiello, *op. cit.*, pàg. 56-57.

Aquesta va ser la resposta d'Unamuno a Millán-Astray, quan aquest últim va dir: «¡Muera la inteligencia, viva la muerte!».

¹³ Extracte d'uns versos datats el 28 d'octubre de 1936, és a dir setze dies després de l'enfrontament amb Astray. (Unamuno 1991, 12)

¹⁴ (Ruiz-Vargas 2010, 139-180)

¹⁵ (Massot i Muntaner 1987, 22-24)

Mis antepasados y otros recuerdos...

Per Juan Hernández Jover

16ª entrega

Sigue mi madre: "Yo tuve que irme a Elda, pues en octubre del 1931, al mes siguiente de casarme, mis padres emigraron a dicha ciudad".

Yo, Juan Hernández Jover, añado: "Al fallecer mi madre, en el tanatorio, me dijo su primo Juanito Rizo: "Juan, cuando tu abuelo se vino a Elda y abrió una carnicería en la esquina de la calle del Cid con la que ahora se llama de Pedrito Rico (el cantante), a cuyo padre se la vendió posteriormente, la gente hacía cola para comprar, de las carnes tan buenas que vendía".

Vuelvo al relato de mi madre... "Lo cierto es que desde el Mañán iba los sábados para volver los lunes, pues ayudaba a mi padre en el mercado, así que siempre regresaba con vianda de carnes, aunque esto no era forma de vida y en enero del 1933 me vine a Elda a dar a luz a casa de mis padres. Jesús venía en bicicleta el domingo, y lunes temprano regresaba al Mañán a trabajar la tierra de sus padres, así que estuve en el parto, pues comenzaron los dolores el sábado y el domingo 25 de febrero por la noche, tuve a la niña. Cuando me restablecí volví al Mañán y Jesús cogía el trabajo a destajo. Así, los viernes marchaba con el carrito y la burra a recoger conejos y huevos y sábado de madrugada se marchaba a Elda a venderlos. Los domingos por la tarde volvía muy contento porque había ganado 25 ptas. en el trueque.

Así estuvo cinco meses hasta que le convencí de marchar a vivir a Elda; mi padre le dejaba el dinero para comprar un carro y una mula y así poder trabajar de "recoverso" (tratante en aves, huevos y conejos). Él no quería dejar a sus padres por nada del mundo, hasta que me puse seria y le dije que tanto yo como mi hija no queríamos vivir en la miseria, pues quería para ella lo mejor. **Hasta la próxima.** ■

Assistència psicològica

Memòria de Mallorca posa a l'abast de totes les víctimes de la repressió franquista, així com els seus familiars, el seu servei de suport i consulta psicològica.

Concertar cita prèvia als telèfons
971 75 38 95 o **609 123 828**
(Mª Àngels Recio García)

Visites guiades al "Mur de la Memòria": El dret a la veritat i el deure de no oblidar

Memòria de Mallorca ha creat un programa específic per oferir a centres educatius, entitats, col·lectius o a qualsevol grup de persones interessades amb la història de la repressió franquista com a part del patrimoni de la nostra comunitat: la visita guiada al memorial "MUR DE LA MEMÒRIA", dedicat a totes les víctimes del feixisme relacionades amb Mallorca.

El Mur de la Memòria està ubicat en el Cementiri Municipal de Palma i fou inaugurat el 28 de maig de 2011. És un espai senzill amb escultures, plaques gravades amb els noms de les víctimes, textos escrits, elements conservats com a testimonis dels assassinats, tots amb una càrrega simbòlica i emotiva molt potent que pretenen convidar al visitant a la reflexió i ajudar-lo a aconseguir una connexió emocional amb la Història. Els visitants, guiats per membres de l'Associació, a través dels elements que componen el Memorial i que mostren els fets ocorreguts, participen, descobreixen i humanitzen a les víctimes, donant sentit a les seves vides i al seu patiment. Amb aquestes visites pretenem fomentar el respecte als drets humans i estimular al visitant a aprendre més sobre els greus abusos comesos a Mallorca durant els anys de la guerra civil.

Informació sobre la visita:

Durada: 1.30 h

Grups: 15 - 25 persones

Sol·licituds: amb l'assumpte "Visita Mur de la Memòria" a tempsdelamemoria@gmail.com, amb dues setmanes d'antelació.

Les visites són totalment gratuïtes.